

Odkritje portreta Antona Tomaža Linhart in zastopanost Linhart in Prešerna v Macunovem in Miklošičevih berilih

DR. DRAGAN BOŽIČ
IN **ZORAN BOŽIČ**

V Mariboru je leta 2004 izšel zbornik, posvečen osemdesetletnici enega najbolj znanih Mariborčanov. Gre za Bruna Hartmana, vsestranskega kulturnega in javnega delavca. V enem od prispevkov piše Stane Granda, v Novem mestu rojeni zgodovinar, o praznovanju Linhartove komedije Veseli dan ali Matiček se ženi šestega januarja 1848, to je 58 let po njenem nastanku, v gledališču novomeškega društva Kazina. Granda začenja zadnji odstavek svojega članka takole: "Zanimivo bi bilo poznati tudi ozadje naslednje, le nekaj tednov mlajše uprizoritve v Šentvidu pri Vipavi. Žal doslej niso znani viri, ki bi tako primerjavo omogočili. Vprašanje pa je, ali je primerjava sploh možna, ker je pomen in položaj obeh krajev (to je Novega mesta in Šentvida) povsem različen." Besedilo Staneta Grande terja nekaj pojasnil.

Linhartovi komediji

Kot je splošno znano, je slovenski razsvetljenec Anton Tomaž Linhart pet let pred smrtjo prevedel in priredil dve komediji, Die Feldmühle (Podeželski mlin) nemškega dramatika Josepha Richterja in La folle journée ou le mariage de Figaro (Veseli dan ali Figarova svatba), ki jo je napisal Parižan Pierre de Beaumarchais, izjemno zanimiva oseba iz 18. stoletja, katere življenje pri nas še vse pre malo poznamo. Med drugim je bil urar, izumitelj, glasbenik, založnik, revolucionar in seveda avtor treh komedij, Sevilskega brivca, Figarove svatbe in Krive matere. Prvi priredbi je dal Linhart naslov Županova Micka, drugi pa Veseli dan ali Matiček se ženi. Obe sta bili natisnjeni v Ljubljani leta 1890 brez navedbe njegovega imena. Županova Micka je bila prvič uprizorjena v Ljubljani že konec leta 1789. Pri predstavi sta sodelovala tudi Linhart sam kot šepetalec in njegova žena kot Micka. Uprizoritev Matička pa leta 1795 umrl Linhart ni dočkal, saj igra ni bila povšeči oblastem. Razlog je navedel France Koblar že leta 1932 v predstavitvi Linhart za Slovenski biografski leksikon: Revolucionarna ost igre (Figarova svatba) je prešla v kritiko domačih sodnih razmer, Figarov prevratni samogovor (pa) je (Linhart) nadomestil s krajšim domačim, a nič manj revolucionarnim Matičkovim govorom, da po človeško slab gospod ni več kakor služabnik: "Z baronom? Je li kaj boljši od mene? Vzemi mu denarje, rod, ime; potegni to prazno odejo razenj in postavi ga tje človeka samega na sebi in ni ti vreden, da bi on meni služil."

Krstna uprizoritev Matička v Novem mestu

Matiček je tako doživel svojo krstno uprizoritev šele 6. januarja leta 1848, vendar ne v Ljubljani tako kot Županova Micka, ampak v Novem mestu. Predstavo so uprizorili tamkajšnji uradniki, predvsem pisarji in pripravniki, ter njihovi ženi oziroma sestra. Sodni pisar Franc Polak je prireditev organiziral in igral Zmešnjavo. V drugi polovici leta 1848 je postal urednik političnega tednika Sloveniens Blatt

(Slovenije list), ki je v Novem mestu izhajal do konca leta, nakar so novomeški konservativni krogi njegovo izdajanje onemogočili. 18. julija je Polak v omenjenem časniku zapisal, da v Ljubljani slovanski komad ali pesem nista smela biti omenjena niti v gledališki kritiki, medtem ko so v Novem mestu ljubitelji uprizorili slovensko veseloigro Matiček se ženi že v januarju. Med igralci so bili tudi Nekranjci in celo Nemci. Do naslednje uprizoritve je po zgodovinarju Grandi prišlo že čez nekaj tednov v Šentvidu pri Vipavi. Slovenski teatrologi navajajo, da sta avgusta in septembra sledili še dve predstavi v Idriji, ki je imela gledališče od leta 1769. Ljubljana je zamudila več kot leto, saj je bil v njej Matiček postavljen na oder šele 24. januarja 1849.

Nekoč Šentvid pri Vipavi, zdaj pa Podnanos

Šentvid pri Vipavi se od leta 1952 imenuje Podnanos. Na tamkajšnjem pokopališču je pokopan župnik Matija Vertovec, ki je v svojem spisu Vinske terte hvala, objavljenem leta 1843 v prvem letniku Kmetijskih in rokodelskih novic, spodbudil Franceta Prešerna k temu, da je ustvaril Zdravljico. Da je bil Prešeren naročen na Novice, dokazuje Imenik prejemnikov Novic iz leta 1847, saj je na deveti strani naveden tudi P r e š e r i n Franc, dohtar pravice in c. k. deželni pravdosrednik v Kranji. Podnanos se sicer ponaša tudi s tem, da se je v njem leta 1880 rodil izjemno plodoviti skladatelj Stanko Premrl, ki je med drugim ustvaril napev sedanje slovenske himne, in s tem, da je bil v njem posnet znameniti film Franceta Štiglica Tistega lepega dne iz leta 1962, za katerega sta scenarij napisala pisatelja Andrej Hieng in Ciril Kosmač.

Podatek, da je bil Linhartov Matiček spomladi leta 1848 uprizorjen v Podnanosu, je že leta 1950 v Linhartovem Zbranem delu navedel Alfonz Gspan. Od takrat se vztrajno ponavlja v literaturi, čeprav ne drži. Naj bo to Šembidcem, kakor se imenujejo prebivalci Podnanosa, in zgodovinarju Grandi všeč ali ne, iz časniških novic, ki poročata o tej uprizoritvi, jasno izhaja, da je leta 1848 skupina ljubiteljev postavila na oder najprej Županovo Micko, zatem pa verjetno še Matička v trgu Vipava in ne v vasici Podnanos.

Neznan Linhartov portret na Dunaju

Še precej pomembnejše kot črtanje Podnanosa s seznama krajev dežele Kranjske, v katerih je v revolucionarnem letu 1848 prišlo do prvih uprizoritev komedije Veseli dan ali Matiček se ženi, pa je nepričakovano odkritje neznanega Linhartovega portreta, do katerega je prišlo 7. februarja letos. Večina bralcev verjetno ve, da smo doslej poznali samo silhueto njegove glave, ki jo je izdelal graški bakrorezec Kauperz. O tem, kako je prišlo do odkritja, in o zbirki portretov Avstrijske nacionalne knjižnice, v kateri se hrani, sta že izčrpno poročala Gorenjski glas 19. februarja in Delo 3. marca (<http://www.rad.sik.si/>, rubrika domoznanstvo). Velik del od okrog 200.000 portretov pomembnih evropskih osebnosti,

Linhart, Prešer

Linhartov portret: Doslej neznan Linhartov portret je shranjen v zbirki portretov pomembnih evropskih osebnosti Avstrijske nacionalne knjižnice na Dunaju. Znameniti Radovljčan se je začel podpisovati Linhart leta 1784, na portretu napisani priimek Lienhardt pa je še najbližji Linhartovemu podpisu Lienhard na hvalnici, ki jo je leta 1773 napisal svojemu poznejšemu delodajalcu, ljubljanskemu škofu Karlu Janezu Herbersteinu.

Linharta so zamolčevali, Prešerna so cenzurirali, pa vendar je njuno leposlovno delo preživelo vse te udarce zgodovine in je še zdaj živo in polno aktualnih sporočil

kolikor jih zdaj hrani ta zbirka, je zbral že cesar Franc I., ki je vladal Avstriji od 1804 do 1835. Celotna zbirka je bila pred nekaj leti digitalizirana in je sedaj javno dostopna na spletni strani Avstrijske nacionalne knjižnice kot ena od digitalnih zbirk Slikovnega arhiva.

Linhartov portret sodi v serijo portretov, ki imajo videz medaljskih predlog. Narisani so s tušem, merijo pa približno osemkrat osem centimetrov. Niti avtor serije niti točen čas njenega nastanka še nista znana. Za primerjavo objavljamo portret znanega baročnega slikarja Kremser Schmidta, čigar dela lahko občudujemo tudi pri nas, med drugim v kapeli Gruberjeve palače in v Narodni galeriji v Ljubljani. Avtor serije portretov se je pri izdelavi naslanjal na starejše upodobitve, praviloma grafike. S tiste grafike, ki jo je uporabil kot predlogo za portret, je prevzel tudi napis. Na enak način je zelo verjetno nastal tudi Linhartov portret, ki potemtakem predstavlja kopijo. Sodeč po tistih primerih, ko je predloga za portret iz serije znana, pa kopije niso daleč od izvornikov.

Če smo doslej govorili predvsem o Gorenjcu Linhartu in mimogrede omenili še pesnika Franceta Prešerna, prav tako Gorenjca, pa se v nadaljevanju seznanimo z odnosom, ki sta ga imela do Linhartove dramatike in Prešernove poezije dva Štajerca 19. stoletja, znameniti jezikoslovec in profesor na dunajski univerzi Fran Miklošič in pozabljeni gimnazijski profesor Ivan Macun.

Macunovo Cvetje, prvo slovensko srednješolsko berilo

Marčna revolucija je vplivala tudi na razvoj šolstva v Habsburški monarhiji. Ko je novi učni načrt leta 1849 predvidel uvedbo slovenščine kot učnega predmeta na gimnazijah, je na Kranjskem Janez Bleiweis, oče slovenskega naroda, s sodelavci začel pripravljati srednješolska

berila. Vendar jih je prehitel Štajerec Ivan Macun, tedaj gimnazijski profesor v Trstu, ki je še istega leta (z letnico 1850) v samozaložbi izdal Cvetje slovenskega pesništva, antologijo lirske, epske in poučne poezije ter dramatike v verzih (knjižico je leta 1969 označil Jože Pogačnik za pomemben dosežek slovenske literarne vede, v povojni Matičini literarni zgodovini pa o njej ne izvemo nič, o avtorju pa preberemo naslednjo odklonilno sodbo: Medtem ko je bilo tako delo postavljeno že na slovenska tla, pa se mlajši Macun, posebno pa Razlag, še dolgo nista mogla otresti zmedenih pojmov in zmedenega jezika, kakršnega je zanesel v pisanje ilirski ideal). Berilo se je kar nekaj časa uporabljalo, čeprav ni bilo uradno potrjeno, saj ga je negativno ocenil Dolenjec Fran Metelko, znan po svojem črkopisu, imenovanem metelčica. Novo slovensko pisavo, ki si je začela utirati pot celo v šolske knjige, je v spisu Abecedna vojna kot neprimer- no zavrnil Matija Čop, Prešeren pa je napisal Epitaf o kavi in si po uradni prepovedi novotarije privoščil tale zabavljivi "nagrobni napis": Kdor ne zna napisati brati, / sem obrne naj oči! / V njem zapisano stoji: / Spod metelčica leži, / ker ji vsi homeopati, / niso mogli pomagati. / Nje smrt bla je žlica kaše. / Tri molite očenaše.

Prešeren, prvak slovenskega šolskega Parnasa

Profesor Macun, ki si je zadal nalogo odbrati in izdati najboljše, kar je do tedaj zraslo na slovenskem literarnem polju, ni imel lahkega dela, saj razen nekaterih pesmi Vodnika in Prešernovih pesmi ni bilo pomembnejših umetniških dosežkov. Zato je sprejemal tudi taka besedila, ki so

en in cenzura

Pia Zemljič in Peter Ternovšek
v Ta veseli dan ali Matiček se ženi,
SNG Maribor, oktober 2003
(Boris Vugrinec)

jih kasnejša berila upravičeno zavračala. Značilen primer je državoljubna pesem Avstrije zvezda Lovra Tomana, ki spominja na vzneseni pesniški slog Jovana Vesela Koseskega: Kerma odtergana plahte razsnete / šibka vpogljiva drevesni trikom / Avstria kliče mornarje v savete, / splaši boječje prebližni razlom. / Moči krog čela naras jo že valni, / mrazi v serce občutenje strahot; / orel sevzdigneiz barke dvočlavlvi, / poje čez morje strašivni krokot. V nasprotju s sočasnimi Bleiweisovimi berili za nižje gimnazije, v katerih sta pesniška prvaka Anton Martin Slomšek in Matija Valjavec (Prešeren je s tremi notami zgolj marginalni pesnik), je v Macunovem berilu pesnik iz Vrbe prvak slovenskega Parnasa: poleg osrednjih pesmi in pesnitev (Slovo od mladosti, Nova pisarija, Soneti nesreče, Sonetni venec, Pevcu in Krst pri Savici) je v berilu še balada Povodni mož, ki se je drugič pojavila šele po prvi svetovni vojni, in pesmica Prva ljubezen, ki se vse do danes nikoli več ni smela pojaviti pred radovednimi očmi "nedolžnih" šolarjev. Verjetno zaradi takšnih verzov, kot sta tista iz druge kitice: Kdo znal popisat' ust bi ljubeznivost, / nedolžnih prs snega kdo zapeljivost! Macun "za nas neprecenljiv Kerst per Savici Prešernov" enači s pesnitvami, kot sta Homerjeva Odiseja in Puškinov Jevgenij Onjegin, Prešernov pomen pa še dodatno označi z verzi iz pesmi Rojakom Luke Svetca Podgorskega: In nobena noč imena / Rodomila ne vtamni, / večna bode Samu cena, / vekoma Prešern živi.

Beaumarchaisov Figaro Macunu ni bil po volji

Da nihče ni prerok v svoji domovini, dokazuje šolska usoda Linhartove

komedije Ta veseli dan ali Matiček se ženi, priredbe svetovno znane Beaumarchaisove Figarove svatbe. Čeprav je celotno besedilo Matička že leta 1811 sprejel v svojo, v italijanščini napisano slovensko slovnico tržaški notar Vincenc Franul pl. Weissenthurn, je bil odlomek iz Linhartove komedije prvič objavljen šele petinsedemdeset let po Macunovem Cvetju, in sicer v tretjem zvezku berila za višje srednje šole Ivana Grafenauerja. Cvetje v posebnem poglavju o dramatikih prinaša Prisegve koroškega vojvoda in obširen odlomek iz Schillerjeve tragedije Devica Orleanska v prevodu Koseskega, v uvodnem delu pa pod naslovom Dramatika u Slavjanih največ prostora posveti hrvaški dramatik in za najboljše besedilo jugoslovanskega dramatika označi Milutinovićevo dramo Miloš Obilić. Macun sam pojasnjuje, zakaj se mu zdi Linhartova dramatika problematična: Mi Slovenci pak u tem ne imamo nič lastniga; Linhart je močno lepo "Figaro" poslovenil pod imenom "Matiček se ženi"; škoda za tako versten in po pravici slovenski jezik, da se na taki nevaljanosti gubi.

Miklošičeva berila in njegov odnos do Linharta

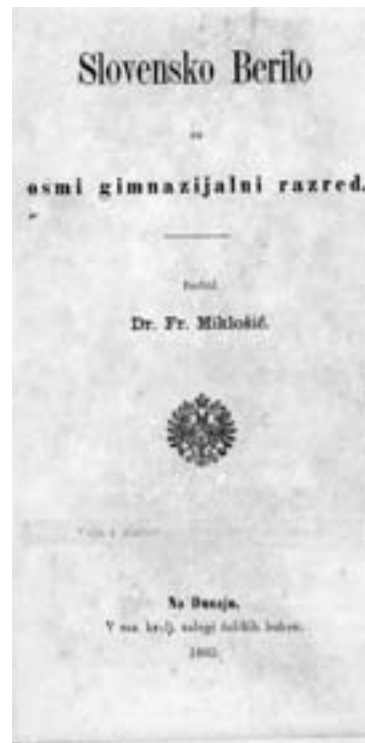
Fran Miklošič, čigar poprse je po razpadu Avstro-Ogrske na trgu pred ljubljanskim sodiščem nadomestilo cesarjevega, je splošno znan kot evropsko pomemben jezikoslovec, manj znano pa je dejstvo, da je bil že drugi Štajerec, ki je prehitel Kranjce na šolskem polju, in od leta 1853 pripravil prva uradno potrjena berila za višje gimnazije. Miklošič, tedaj redni profesor na stolici za slovansko jezikoslovje na Dunaju, v Slovenskem berilu za osmi gimnazijalni

razred iz leta 1865, ki prinaša literarnozgodovinski pregled, verjetno iz političnih razlogov povsem ignorira Linhartovo leposlovno in drugo delo in ga omenja samo kot pobudnika za nastanek Vodnikove Velike pratike.

Šele dopolnjena izdaja tega berila iz leta 1881 (pripravil jo je Belokranjec Ivan Navratil, ki je v Novicah trdil, da je že prva izdaja četrtega zvezka predvsem njegovo delo) vključuje samostojno označitev najpomembnejšega slovenskega razsvetljenca: V Radoljici na Gorenskem rodil se je l. 1756 ta znameniti mož, na posled deželnega poglavarstva tajnik in okrajni šolski nadzornik. Posebno zaslugo za književnost slovensko udobil si je s tem, da je poslovenil in spretno podomačil dve veseli igri.

Miklošič, Prešernove pesmi in cenzura

Jernej Kopitar je kot dunajski cenzor povzročal Prešernu in Čopu sive lase, vendar mu prijatelja nista ostala dolžna in prešerni pesnik si ga je krepko privoščil v znameniti satiri Apel in čevljar. Leta 1844, ko je nastala Prešernova Zdravljica, je na Kopitarjevo priporočilo prevzel vodenje Dvorne knjižnice Miklošič, po smrti slavnega Gorenjca pa je zasedel še mesto cenzorja za slovanske knjige. Tako je nanoslo, da je dobil v roke rokopis Prešernovih Poezij in kot politično sporno prečrtal četrto kitico pesmi, katere sedma kitica je danes slovenska himna: Edinost, sreča, sprava / k nam naj nazaj se vrnejo; / otrok, kar ima Slava, / vsi naj si v roke sežejo, / da oblast / in z njo čast / ko pred, spet naša bosta last! Prešeren je že prej sam izpustil tretjo kitico in je tako okrnjeno pesem raje izločil, tako da je bila prvič objavljena šele po marčni revoluciji leta 1848. Miklošič se je skušal postumno oddolžiti pesniku in ga je v svojem berilu imenoval "najslavnejši pevec slovenski, ki sluje po izverstnih svojih pesmih po vsem Slovenskem", ki se sme meriti "z najslavnejšimi pesniki vseh narodov". Avtor berila takole označi Prešernove pesmi: Ne moreš se načuditi, prebiraje jih, njegovim visokim, navdahnjenim mislim, ki ti jih razgrinja z merjeno besedo tako po domače. Beseda je od kraja do konca čista, in zvoni tako lepo, da se človek ne more naposlušati... Miklošič je bil tudi sicer naklonjen Prešernu, saj je v svoja berila vključil največ njegovih pesmi, medtem ko Koseski ne pride niti med prvih dvajset avtorjev. Pač pa se je v uglednem univerzitetnem profesorju ponovno zbudila cenzorska žilica, zato je v svoji šolski objavi Prešernove satirične pesnitve Nova pisarija, ki jo Macunovo Cvetje prinaša povsem neokrnjeno, izpustil sedem kitic, ki so pesnikov zagovor ljubezenske poezije. V želji, preprečiti pohujšanje šolajoče se mladine, je Miklošič posredno cenzuriral samega Shakespearja: Da bi Kranjice strupa 'z njih ne pile, / ljubezni sladke, ki srce zapelje, / bi z Romeovo Juljo ne čutile! Naj sklenem: Linharta so zamolčevali, Prešerna so cenzurirali, pa vendar je njuno leposlovno delo preživelo vse te udarce zgodovine in je danes še vedno živo in polno aktualnih sporočil. ■

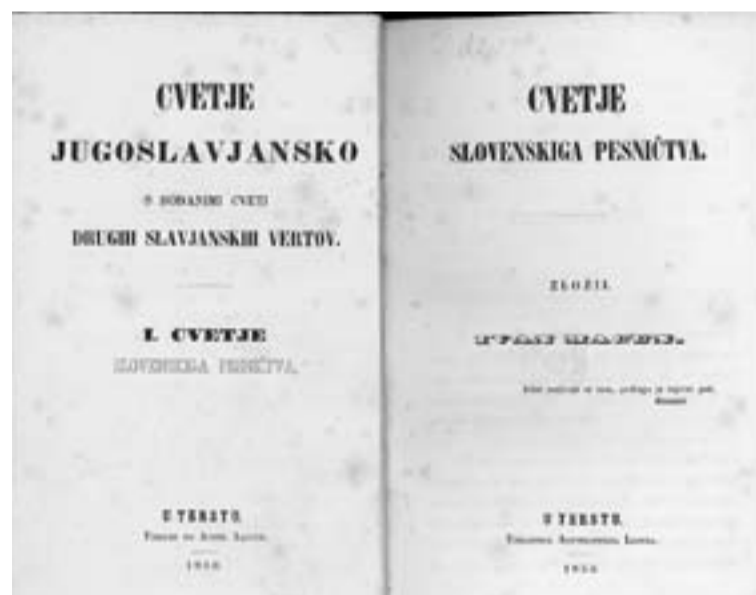

↑ Miklošičeva označitev Prešerna v berilu za osmi razred gimnazije. Čeprav je Miklošič kot cenzor preprečil izid Zdravljice v Poezijah, imenuje Prešerna za slovenskega pesniškega prvaka in izjemno pohvalno označi tudi njegovo poezijo.

↑ ← Naslovna stran zadnjega zvezka Miklošičevega berila za višje gimnazije iz leta 1865. To je prvo slovensko berilo, ki prinaša literarnozgodovinski pregled slovenske književnosti. Dopolnjeno izdajo je leta 1881 pripravil Ivan Navratil.

← Prešernov rokopis tistega dela Nove pisarije, ki ga je Miklošič cenzuriral. Macun je v svojem Cvetju slovenskega pesništva objavil pesnitev neokrnjeno, Miklošič pa je izpustil vse kitice, ki so vključevale ljubezensko tematiko.

↓ Naslovnica prvega slovenskega srednješolskega berila iz leta 1850. Cvetje slovenskega pesništva je izšlo v Trstu, njegov avtor Ivan Macun pa je Prešernu pripisal največjo umetniško vrednost in vse njegove pesmi objavil neokrnjene.

Portret Kremser Schmidta: Miniaturni portret slikarja Kremser Schmidta (1718-1801), ki sodi v isto serijo kot Linhartov portret, je bil objavljen že leta 1955 v monografiji Der Maler Martin Johann Schmidt genannt "der Kremser Schmidt", izdani na Dunaju.